

FENOMENUL PALATALIZĂRII ÎN CADRUL BILINGVISMULUI ROMÂNNO-RUS

Grigore CANTEMIR,

conferențiar universitar, doctor în filologie

(Universitatea de Stat „Alec Russo” din Bălți, Republica Moldova)

145

Limbai și context, Anul III, vol. 2, 2011

Abstract

In the following lines we intend to do the review of the phenomenon of palatalisation mainly characteristic for the Balkan linguistic area. We notice that front vowels 'e' and 'i' have produced a real "revolution" in the development of the consonant system from popular Latin to the modern literary Romanian language, due to, as numerous Romanian language historians claim/affirm, also to the Slavic influence. For the literary Romanian from the Bessarabian area, the negative impact of the Russian way of pronouncing dental consonants is negative so far.

Keywords: *palatalization, a palatalized consonant, softened consonant, bilabial consonant, labia-dental, dental, place of articulation, regional pronunciation.*

Rezumat

În rândurile ce urmează, ne propunem să facem o trecere în revistă a fenomenului palatalizării, caracteristic, mai cu seamă, arealului lingvistic balcanic. Vom observa că vocalele anterioare „e” și „i” au produs o adevărată „revoluție” în evoluția sistemului consonantic de la latina populară la limba română, acest lucru datorându-se, după cum menționează mai mulți istoricieni ai limbii române, și influenței slave. Pentru limba română literară din arealul basarabean, impactul negativ al modului rusesc de pronunție a consoanelor dentale este, până la ora actuală, negativ.

Cuvinte-cheie: *palatalizare; consoană palatalizată; consoană muiată; consoane bilabiale, labiodentale, dentale; loc de articulație; pronunție regională.*

În pofida faptului că procesul fonetic anunțat în titlu are aproape două mii, el fiind cercetat amănunțit de lingviștii ruși și români, acest fenomen e tratat de noi prin prismă diacronică, în special prin cea a bilingvismului româno-rus.

Deși nu este nou, termenul *palatalizare* a căpătat, în lingvistică, mai multe interpretări. „Dicționarul explicativ al limbii române” dă o definiție telegrafică acestui termen: „faptul de a (se) *palataliza*, modificare fonetică prin care o consoană oarecare devine palatală”²¹⁸. Dacă ne limităm la această definiție, în limba română, am avea doar două modificări palatale: *ch* și *gh*.

„Dicționarul de termeni lingvistici” dă o definiție mai largă palatalizării: „transformarea unui sunet nepalatal într-unul palatal, prin mutarea locului de articulație în regiunea palatului dur al cavității bucale, sub influența unui *i* sau *e* următor. Astfel, în limba română este cunoscută palatalizarea labialelor *b*, *p*, *m*, *f* și *v* în cuvinte cu pronunțare regională ca *g'ine* (bine), *k'icior* (picior), *n'ere* (miere), *h'erbe* (fierbe) [...] și palatalizarea dentalelor *d* și *t* în *bağ'e* (bade), *frače* (frate) etc. Tot palatalizare este și trecerea inversă, de la rostirea regională *brață*, *săc*, *șăd*, *zăr* la rostirea literară *brațe*, *sec*, *șed*, *zer*, prin palatalizarea parțială a consoanelor *ț*, *ș*, *s*, *z* (în locul lui *ă* nepalatal, apare *e* prepalatal)”²¹⁹.

²¹⁸DEX, 1998, p. 740.

²¹⁹Constantinescu-Dobridor, 1998, p. 236.

Am putea diviza fenomenul palatalizării în 3 părți:

1) palatalizarea labialelor, care ține de consoanele palatale veritabile din româna contemporană *chi* și *ghi*;

2) palatalizarea dentalelor, care ține mai mult de graiurile teritoriale și de prezența în acestea a unor variante dialectale care nu-și fac apariția în româna literară;

3) palatalizarea neliterară a dentalelor *d* și *t* sub influența limbii ruse.

În multe limbi, este răspândită palatalizarea consoanelor plasate înaintea vocalelor anterioare; în asemenea situații, fenomenul palatalizării se manifestă nu ca o caracteristică distinctivă a fonemelor, ci ca un proces fonetic pozițional. Ca o trăsătură diferențială, palatalizarea este caracteristică limbilor rusă, ucraineană, bielorusă, poloneză, lituaniană, irlandeză, japoneză ș.a.

Făcând o incursiune în istoria evoluției consonantismului de la latina populară la română, am putea observa că grupurile consonantice *cl* și *gl* au dat naștere, în limba noastră, la două consoane palatale – *ch* și *gh*. De exemplu: *clamat* > *cheamă*, *clavatoria* > *cheotoare*; *glacia* > *gheață*, *glandem* > *ghindă*.

Mai mulți lingviști menționează că, în cadrul modificărilor fonetice poziționale, vocalele prepalatale *e* și *i* au făcut o adevărată „revoluție” în sistemul consonantic românesc, dând naștere unor clase întregi de consoane, în special africatelor *č*, *ğ*, *ș*. Palatalizarea „este unul din fenomenele fonetice care au guvernat transformarea treptată a latinei în limbi romanice. Așadar, cel puțin prin consecințele ei imediate, palatalizarea dentalelor aparține nu numai istoriei limbii latine, ci și istoriei continuatoarelor acesteia, limbilor romanice”²²⁰, modificările cele mai importante fiind impuse de contactul acestor consoane cu vocalele anterioare”²²¹. Astfel:

- *c+e (i)* > *č*: *cera* > *ceară*; *cernere* > *a cerne*; *caelum* > *cer*;
- *qu+e(i)* > *č*: *quinque* > *cinci*; *coquere* > *a coace*; *quesivi* > *a cerși*;
- *g+e(i)* > *ğ*: *sagitta* > *săgeată*; *gelum* > *ger*;
- *gu+e (i)* > *ğ*: *extinguere* > *a stinge*; *sanguinare* > *a sângera*; *ungere* > *a unge*; *sanguem* > *singe*.
- *c+e(i)* în hiat cu o vocală accentuată sau cu *o (u)* neaccentuat s-a transformat în *ț*: *arsicia* > *arșiță*; *discalciare* > *a descălța*; *inglacio* > *îngheț*;
- *t + o* vocală anterioară în hiat > *ț*: *credentia* > *credință*; *sementia* > *sămânță*; *hospitium* > *ospăț*;

O trăsătură distinctă a limbii române, care o deosebește de celelalte limbi romanice-surori, este că, în structura gramaticală și în fondul de bază al vocabularului ei, au pătruns organic elementele slave. Influența slavă asupra limbii române constituie, deci, un caz de substrat: limba noilor veniți în Peninsula Balcanică se suprapune peste limba popoarelor conviețuitoare și îi transmite o serie de trăsături caracteristice.

²²⁰Ivănescu, 1948, p. 28.

²²¹*ibidem*.

Sistemul fonetic al limbilor slave se deosebește de cel al limbilor române. Limba română a căpătat câteva trăsături de origine slavă, prin contactul cu limbile slave meridionale. Influența slavă nu e străină de palatalizarea labialelor în limba română vorbită și de palatalizarea ocluzivelor dentare în unele graiuri daco-romanice.

Lingviștii ruși disting trei faze ale palatalizării în istoria slavonei, care au periclitat schimbări calitative în cadrul sistemului consonantic, dictate, mai ales, de modul și locul de articulare.

Prima palatalizare presupune trecerea consoanelor postlinguale [k], [g], [h], urmate de vocalele anterioare, respectiv în [č], [ž], [š], care, în limba rusă contemporană, se manifestă îndeosebi în cadrul derivării: *рука – ручка, ручнойой, вручатъ; друг – дружок, дружно, дружить; порох – порошок, запорошить*.

În cadrul *celei de-a doua palatalizări*, consoanele [c], [z], [s], urmate de vocalele anterioare au trecut în categoria șuierătoarelor. Ce-i drept, aceste alternanțe nu sunt caracteristice pentru limba rusă contemporană, ele aflându-și loc doar în cadrul unor frazeologisme din slavona bisericească: *облак – темна вода во облацѣхъ, Богъ – почиту въ Бозѣ, воздухъ – на воздухѣхъ*.

Cea de-a treia palatalizare se manifestă prin alternanța consoanelor [k], [g], [x] cu [k], [g], [x] în diferite dialecte slave. O trăsătură diferențială a acestui tip de palatalizare constă în faptul că ea nu se produce în mod obligatoriu după vocalele anterioare. De exemplu: *кънязя – кънязю, кънига – кънигоу*.²²² „Din punct de vedere fonetic, după prima palatalizare au apărut consoanele muiate [č', c', č''], iar după cea de-a doua – consoanele moi [č'', c'', č''']”, observă cercetătorul rus V. V. Kolesov.²²³ În manuscrisele slavone vechi, efectele celei de-a doua palatalizări erau marcate cu slova „dzealo”: *звѣзда*, iar ale celei de-a treia, cu slova „zemlia”: *кънязь, польза*.

Acad. Al. Rosetti face deosebire între consoana palatalizată de consoana muiată în felul următor: „Consoana palatalizată este formată din două elemente în strâns contact: consoana propriu-zisă, de exemplu, *m* în pluralul *pomi* și *i*, elementul palatal următor. Spre deosebire de consoana palatalizată, consoana muiată este un sunet simplu. Limba română literară nu posedă consoane muiate²²⁴ (în mijloc de cuvânt – n.n. Gr. C.). Consoana muiată este produsă de o singură articulație, pe când consoana palatalizată e produsă prin două articulații succesive; pentru consoana muiată, zona de contact pe palat e mult mai

²²²Kolesov, 2008, p. 47.

²²³*ibidem*, p. 46.

²²⁴Vom observa că variantele moi ale consoanelor pot apărea și în mijloc de cuvânt. Astfel, *v* tare din cuvântul *vers* face opoziție fonologică cu *v'* (moale) din cuvântul *viers* „melodie”: „Cânta o privighetoare cu viersul de fată mare” (I. Creangă, Amintiri din copilărie); sau: *mere – miere*. Ce-i drept, aceste cazuri sunt rarissime în comparație cu limba rusă, care are, ca trăsătură distinctă, consoane moi în mijloc de cuvânt: *аленький, беленький* etc.

întinsă decât pentru consoana palatalizată. Pentru consoana palatalizată, mușchiul lingual nu execută o ocluziune completă pe palat: între partea anterioară și partea posterioară a bolții palatului se poate observa un „culoar” caracteristic, rămas neatins de mușchiul lingual în timpul ocluziunii. Muiera consoanei se face prin extensiunea contactului mușchiului lingual pe palat. Procesul palatalizării constituie prima fază a procesului muierii unei consoane²²⁵.

În limba rusă, variantele palatală/nepalatală au valoare fonologică atât în mijlocul cuvintelor, cât și la sfârșitul lor. De exemplu, [l'] palatal se opune lui [l] nepalatal: *галька* „prundiș mășcat” / *галка* „pasăre”; *пыль* „praf” / *пыл* „afect”; *моль* „molie” / *мол* „adică” etc. ce-i drept, această opoziție este caracteristică și pentru limba română, dar într-o măsură mai mică. De exemplu: *mere/miere*, *pere/piere*, *vers/viers* „melodie”.

Printre particularitățile dialectale moldovenești sunt menționate:

- palatalizarea labialelor și a dentalelor: *chept*, *ghini*, *ș'ir*, *jin*, *n'el*, *n'imi*, *n'in'cî*; cf. literalele *piept*, *bine*, *fir*, *vin*, *miel*, *nimeni*, *nimica*;
- utilizarea lui *ž* în loc de *ğ*: *maržinî*, *curži*; cf. literalele *marginie*, *curge*²²⁶; a lui *ș* în loc de *č*: *chișior*, *fași*; cf. literalele *picior*, *face* ș.a.²²⁷.

Forme palatalizate ale cuvintelor se întâlnesc frecvent în limba veche. O caracteristică a palatalizării, comună pentru scrierile cărturarilor epocii vechi, este palatalizarea fricativei *f* și *p*: „În privința lui *f*, de multe ori, manuscrisele prezintă forme nealterate în concurență cu cele palatalizate: *fierbinti*, *fiară*; alte manuscrise: *hiară*, *înherbântat*. Trecerea lui *p* la *k'* apare în *куаџмъ* – a *chiasmi* „a compune, a scrie, a alcătui”: „și pentru aceia unii de la alții *chizmind* și însemnând și pe scurt scriind”²²⁸.

Primul care a semnalat fenomenul palatalizării în limba română, adică primul dialectolog al nostru, a fost Dimitrie Cantemir. Autorul „Descrierii Moldovei” are meritul de a se fi oprit, pentru prima oară la noi, asupra unui fenomen fonetic esențial pentru graiul moldovenesc, palatalizarea labialelor²²⁹. El nu folosește un termen special pentru acest fenomen, ci relatează doar că „femeile moldovence au o pronunțare deosebită de a bărbaților, căci schimbă *bi* și *vi* în *ghi*, ca *bine* < *bene* > *ghine*, *vie* < *vinea* > *ghie*; *pizmă* „invidie” > *chizmă*, *piatră* < *petra* > *chiatră*; *n* inițial notat cu litera *ng*, de unii greu de pronunțat, ca *mie* > *mnghie* etc.²³⁰.

Afirmația lui Dimitrie Cantemir pornește de la constatarea că femeile vor-

²²⁵Rosetti, 1955, p. 199.

²²⁶După cum se știe, în graiul moldovenesc lipsește africata *ğ*. Peste tot, în locul ei apare *j*. Președintele PCRM VI. Voronin, candidatul la președinție din partea lui I. Dodon, Zinaida Greceanii ș.a. pronunță, în loc de *buget*, *bujet*, *bijăt*.

²²⁷Berejan, 2007, p. 26.

²²⁸Rosetti et alii, 1971, p. 245.

²²⁹De aceea D. Macrea începe studiul Palatalizarea labialelor din volumul său „Probleme de fonetică”, cu discuția părerilor lui Dimitrie Cantemir despre aceste fenomene.

²³⁰Cantemir, 1997, p. 227.

besc mai dialectal decât bărbații. Faptul se explică prin aceea că bărbații, prin natura ocupațiilor lor, călătoresc mai mult, vin în contact cu vorbitorii altor graiuri. Dacă totuși, remarcă în continuare autorul, un bărbat folosește „acea pronunțare”, atunci el, ca șoarecele, „se trădează totdeauna” cu gura lui că a stat prea mult la sânul maică-sa”. Astfel de bărbați sunt, de regulă, ironizați, fiind numiți „feciori de babă”²³¹.

Pasajul despre palatalizarea labialelor din „Descrierea Moldovei” a atras atenția mai multor cărturari. Afirmarea lui Dimitrie Cantemir că femeile vorbesc altfel decât bărbații a constituit un subiect de controversă²³². S-a spus că principele moldovean se referea, când afirma că bărbații, de regulă, nu palatalizează labialele, la clasa din care făcea parte el, deci la boierime. Femeile din aceeași clasă palatalizau labialele, ca și femeile și bărbații din popor, adică de la sate. Prin urmare, expresia „fecior de babă” ar fi circulat în interiorul clasei boierești, și nu s-ar referi la toți bărbații care palatalizau labialele.

Noi credem însă că D. Cantemir nu avea în vedere numai clasa boierească. Desigur că cei ce foloseau expresia „fecior de babă” plecau de la distincția dintre o vorbire mai îngrijită și una populară, ceea ce presupune un oarecare grad de cultură.

Această distincție o mai puteau face și alții, nu numai reprezentanții clasei boierești. Amănuntul că un bărbat care păstrează fenomenul palatalizării labialelor „a stat prea mult la sânul maică-sa” este important, deoarece arată că cei vizați nu au venit în contact, în măsura cuvenită, cu alți vorbitori, care nu palatalizau labialele. Această deosebire dintre graiul bărbaților și cel al femeilor de la țară se mai păstrează și astăzi. Când D. Cantemir afirma că „femeile moldovence au o pronunțare deosebită de a bărbaților”, el nu putea opune o rostire generală, a femeilor, alteia, cu totul restrânsă, a bărbaților din clasa boierească²³³. Desigur că aceștia vorbeau cu mai puține palatale, lucru firesc, dar nu erau singurii care evitau fenomenul în discuție. La răspândirea formelor fără palatale nu au contribuit deci numai reprezentanții clasei boierești.

Un alt fapt pe care-l subliniem este acela că Dimitrie Cantemir privește fenomenul palatalizării labialelor din punctul de vedere al limbii literare. Acesta îl face să ajungă la concluzia că formele cu palatale trebuie evitate. Ideea o pune în practică chiar începând cu prima sa operă „Divanul sau gălceava înțeleptului cu lumea”. Aici apar formele hipercorecte *obial* „ogheal” și

²³¹*idem*.

²³²Ivănescu, 1948, p. 176-178.

²³³Vorbind despre caracterul popular al cronicii lui Ion Neculce, academicianul Iorgu Iordan spune chiar că „între vorbirea maselor populare și cea a clasei conducătoare nu existau aproape deloc deosebiri nici chiar atunci când boierii erau (ceea ce se întâmplă foarte rar) oameni culți. Aceștia aveau, desigur, un vocabular mai bogat, construiau fraze mai complexe, dar, considerată în total, limba folosită de ei era, calitativ vorbind, identică cu a țăranilor”.

piloți „chiloți”²³⁴, semnificative pentru preocuparea autorului ca nu cumva să se strecoare în scrisul său palatale în locul labialelor. În această lucrare bine „pieptănată” de fenomenul palatalizării, labiodentala *f* apare, de cele mai multe ori, nepalatalizată în forma verbală *a pofti*, și doar arareori *f* este palatalizat: „...în puțină vreme toate cele ale poștei trupului meu să fac...”²³⁵.

Vom observa că rusescul *одеало* a dat naștere, în limba română, la două cuvinte: *ogheal* „cuvertură, plapumă”, rezultat al palatalizării dentalei [d], și *obială* „bucată de pânză sau de postav cu care țaranii (uneori și militarii) își înfășoară laba piciorului în loc de ciorap sau peste ciorap”, rezultat al depalatalizării lui *gh* din *ogheal*.

Em. Petrovici susține că palatalizarea labialelor apare la D. Cantemir numai în două cuvinte: *hiriș* (< *hire* (*fire*)) și *chezi* (pluralul lui *piază*)²³⁶. Există însă și alte câteva forme cu palatale în opera Principelui moldovean.

Labiala care apare cel mai frecvent palatalizată în textele vechi este *f*. Observația aceasta este valabilă și pentru opera lui D. Cantemir. Totuși el se deosebește întrucâtva de cronicarii moldoveni. La M. Costin, de exemplu, întâlnim când *f*, când *h*²³⁷. La D. Cantemir, atestăm, mai ales, *f*. Acest lucru se poate remarca chiar începând cu *Divanul*, unde, cu excepția a două cazuri (D, 35, 115), toate formele verbului *a fi* apar ca în limba literară. Forme ca *hiece*, *hiecare*, de la Varlaam sau *hieciui*, *hieru*, *înherați*, *herbea*, *herbinteală* de la M. Costin nu vor mai apărea la D. Cantemir. În comparație cu Varlaam și cu cronicarii moldoveni, D. Cantemir face deci un pas înainte în ceea ce privește eliminarea din scris a formelor cu faringala *h* în locul labiodentalei *f*.

D. Cantemir a contribuit la o mai mare circulație, în scris, a lui *f* în locul lui *h* în zona unde *h* era unanim acceptat. „Divanul”, tipărit încă în 1698, a putut servi ca model în această privință. Este, de altfel, opera cea mai „curată” a lui Dimitrie Cantemir în privința tratamentului labialelor, ceea ce s-ar putea explica și prin dimensiunile ei reduse. Tot aici apar și cele dintâi hiperurbanisme la D. Cantemir. Prezența acestor forme arată, o dată în plus, că autorul era preocupat de curățirea limbii scrise de anumite fonetisme.

Bilabiala *m* este palatalizată numai o singură dată în cuvântul *hămesi*: „foamea leșinându-l și hemnisindu-l”²³⁸. Desigur că aici *n* se pronunța *n'*, căci în alfabetul chirilic, nu există un semn special pentru a nota nazala palatală, așa ca în spaniolă, bunăoară: *doña*.

Labiodentala *v* nu apare palatalizată în operele scrise de Dimitrie Cantemir în limba română. Din „Descrierea Moldovei” aflăm însă că silaba *vi* este palatalizată: *vie* – *ghie*).

²³⁴Cantemir, 1990, p. 125.

²³⁵*ibidem*, p. 21.

²³⁶Petrovici, 1958, p. 129.

²³⁷Aici trebuie să citim, de fiecare dată, *h* (fricativă palatală surdă). În alfabetul chirilic, nu exista un semn special pentru a nota acest sunet.

²³⁸Cantemir, 1990, p. 73.

Putem conchide deci că pe vremea lui D. Cantemir întreaga serie a labialelor era palatalizată.

Fenomenul palatalizării este destul de frecvent la I. Creangă. Pot fi discutate, în primul rând, fapte dialectale general moldovenești, nesesizate până acum. Vom observa că aproape toate labialele urmate de iot suferă, la personajele lui I. Creangă, fenomenul palatalizării, lucru neobservat însă la povestitorul Creangă:

a) **bilabialele b și p**. Cuvântul *piuă*, are, la povestitorul din Humulești, forma *chiuă*: „Degeaba mai bați apa-n chiuă să s-aleagă unt” (Ion Creangă, vol. II, *Moș Nicifor Coțcarul*, p. 17). *P* urmat de palatală > *k'* în: *pochii, chilos*: „Trăsnea, fiind mai chilos”, unde *chilos* < *pilos*²³⁹, pop. „tare, puternic, rezistent; răbdător, tenace” < *pilă* + suf. *-os*), *chilit* („...de chilit la țuică...” = de pilat la țuică, unde „a *pili*” a bea, a consuma băuturi alcoolice; a se ameți” < țig. *pilo*), *să chirotească* („să-si chirotească din picioare”, spune tatăl lui Nică, unde *a chiroți* < *a piroți* „a moțai, a dormita”). Palatalizarea lui *b* este prezentă în text prin verbul *a ghili* (pânza), unde *a ghili* < ucr. *biliti* „a albi, a înălbi”: „...mă uitam pe furiș cum se joacă apa cu piciorușele cele mândre ale unor fete ce *ghileau* pânza...” (Ion Creangă, vol. I, *Amintiri din copilărie*, p. 255). Vom observa că slavonul *белумъ* are, în limba română, două reflexe: una arhaică, prezentă prin verbul cu forma nepalatalizată *a beli* cu sensul de „a jupuia”, ca la C. Negruzzi, în nuvela „Alexandru Lăpușneanul”: „Capul lui Moțoc vrem! El ne *belește* și ne pradă”, și alta literară, cu palatalizarea dentalei *d* în *gh* la cuvintele de origine slavă: *дѣволъ* > diavol, pronunțat regional *ghiavol*.

b) **labiodentalele v și f**. *F* urmat de iot > *h* (ca în sudul Moldovei și în alte regiuni), în: *de-a puterea hi*. De altfel, aceasta este singura situație în care *f* se palatalizează. La fel ca *f*, *v* urmat de iot se găsește nepalatalizat. Totuși ar fi de semnalat forma *ghivorniță* („o givorniță cumplită”), din „Povestea lui Stan Pățitul”, care provine, fără îndoială, din *viiforniță*, cu o fază de palatalizare a lui *v*, specifică nordului Moldovei > *viiforniță* > *ghivorniță*, ca în nordul Transilvaniei și Crișana, cu refacerea africitei.

c) **palatalizarea lui m** este rarisimă. Suscită interes doar adjectivul *ghițoasă* în care întrezărim forma literară *mițoasă*. Transformarea poate fi explicată prin înmuierea pe *m* și palatalizarea lui în *n'*: *mițoasă* > *nițoasă* > *ng'ițoasă* > *g'ițoasă*. S-ar putea ca *g'ițoasă* să aibă la bază substantivul *vițe* (de păr, de lână), deci să provină din *vițoasă*, unde *v* s-a palatalizat în stadiul *g'*, ca în *vin* > *ghin* > *hin*.

Dentala *d* apare palatalizată la Creangă în formele *ghiavole*, *ghibăcia* și *ghibăcești*: „Însă mama ne mai dă atunci câteva pe deasupra, și mai îndesate, zicând: - Na-vă, *ghiavoli* ce sântei!” (Ion Creangă, vol. I, *Amintiri din copilărie*, p. 241).

Regional, în graiurile nordice, labiodentala *v* se transformă în *h*, înaintea lui *o* sau *u*. Forma *bihol* (< v. sl. *byvol*) se întâlnește sistematic. Alături de *hulpe*, *holbură*, *hultur*, D. Cantemir folosește și *vulpe* (< lat. *vulpes*), *volbură* (<

²³⁹Vom observa rădăcinile latine ale acestui cuvânt: *pilum* „păr”, *pilum* + *-osus* = *pilosus* „păros”.

lat. *volvula*), *vultur* (< lat. *vultur*, *-uris*, uneori pe aceeași pagină²⁴⁰).

Se mai păstrează încă *h* în verbul *a pohti* (< v. sl. *pohotěti*) și în substantivul *pohtă*, postverbal al lui *pohti*. Formele cele mai frecvente sunt cele cu *f*²⁴¹.

Labialele palatalizate sunt foarte răspândite în zona Moldovei.

O caracteristică a graiului din zonă este tratamentul bilabialei *p*. Aceasta este palatalizată și, astfel, este transformată în ocluziva palatală surdă *ć*. Acesta este un stadiu final de palatalizare, care presupune înlocuirea bilabialei *p* cu palatala surdă *ć*: *căćiță*, *kihniță*, *kiátră*.

Deși fenomenul „palatalizării labialelor” cuprinde o parte importantă a teritoriului dacoromân, aria subdialectului moldovean reprezintă zona tipică a formelor cu labiale palatalizate, căci aici fenomenul se produce cu consecvență. „Așa-numitele graiuri centrale, care ocupă cea mai întinsă parte a teritoriului de la est de Prut și de dincolo de Nistru, au trăsături fonetice identice cu cele răspândite în graiurile din provincia Moldova (România). De pildă: realizarea africatelor prepalatale *ć*, *ǰ* în stadiul de fricatizare *š*, *ž* (*šerc* „cerc”, *šer* „ger”), realizarea labializării labiodentalelor *f*, *v* în stadiul *š*, *ž* (*šérbi* „fierbe”, *žin* „vin”), palatalizarea labialelor *p*, *b*, *m*, în stadiul *ć*, *ǰ*, *ń* (*ćept* „piept”, *ǰini* „bine”, *ńiriști* „miriște”) etc.”²⁴².

În Republica Moldova însă, la trăsăturile dialectale comune cu Moldova de peste Prut s-au adăugat alte particularități, apărute în timpul îndelungatei perioade de dominație rusească și sovietică, ce a durat mai bine de un secol și jumătate. E vorba de anumite alterații ale vorbirii populare.

„Deformările ce au îndepărtat vorbirea din Republica Moldova de baza sa comună românească se explică ușor sub raport lingvistic, ele fiind urmarea logică a deosebit de puternicei și masivei influențe a limbii ruse culte și vorbite, oficiale și populare”²⁴³.

După 1945, când s-au întors la vatră veteranii celui de-al doilea război mondial, cei care au luptat în armata sovietică au adus cu sine nu numai obiceiuri noi, ci și cuvinte de origine rusească, pe care le-au introdus direct în limbajul cotidian fără să le traducă, fără să le mai „pieptene” câtuși de puțin, să le adapteze la specificul limbii noastre. „La români, au existat o serie de adresări ale copiilor față de cei mai în vârstă. Dacă era vorba despre frați – *bade*, *bădiță*, *nene*, *nea*; dacă era vorba despre surori – *lele*, *leliță*, *liță*, *țață*. Frații și surorile părinților erau numiți *moși* și *mătușe*. Tot *moș* și *mătușă* li se spunea oamenilor în etate, iar celor mai tineri li se spunea *lele*, *leliță*, *țață*, *țațică*, *bade*, *bădiță* etc.”²⁴⁴.

²⁴⁰Textele sudice au chiar din secolul al XVI-lea numai forme cu *v*.

²⁴¹Încă din secolul al XVI-lea, notăm și trecerea lui *h* slav în *f*: *pohti* < *pofti*.

²⁴²Pavel, 1995, p. 62.

²⁴³Berejan, 2007, p. 41.

²⁴⁴Capcelea, 1998, p. 30.

Tot atunci a început și procesul de palatalizare a dentalelor din cuvintele de origine rusească: „Spre regretul nostru, în perioada postbelică, au fost împrumutate din limba rusă o serie de adresări destul de caraghioase și străine nouă, ce sunt frecvent utilizate în limba vorbită – *ghiaghe, chioche, chiochică, ghiaghică* etc., adică niște adaptări din limba rusă care sună destul de respingător. Aceste anomalii trebuie cu orice preț depășite prin readucerea la viață a adresărilor noastre tradiționale ce se utilizează de români pretutindeni – domn, doamnă, unchi, tuță etc.”²⁴⁵.

Scriitorii noștri folosesc, în creațiile lor, cuvinte conținând consoane palatale pentru a reda coloritul moldovenesc. De exemplu: „Mătușa în fustă cafeenie nu mai picură²⁴⁶. Se uită de pe scăunașul ei când la cântar, când la vânzător și parcă ar zice în sine: „Ia să cumpăr și eu niște *scrânghiță*” (Ion Druță). Vom observa că varianta literară a elementului palatalizat este *scrumbie*, care provine din grecescul *skumbri*²⁴⁷, unde s-a produs metateza, *r* trecând după *k*. La hotarul dintre două silabe (*scrum-bi-e*), consoana *b*, aflându-se în poziție tare, îl disimilează pe *m* (avem două consoane labiale), transformându-l în *n*; *b* urmat de *i* s-a palatalizat în *gh*; s-a schimbat structura cuvântului, recurgându-se la sufixul *-iț*; desinența *e* a fost înlocuită prin *ă*.

Un alt tip de palatalizare pentru rostirea neliterară a vorbitorilor de limba română din arealul basarabean îl constituie modul de articulare a dentalelor [t] și [d]. În limba rusă, există consoane tari și moi, care „se deosebesc între ele printr-o articulare distinctă. După locul de articulare, la formarea consoanelor moi, limba se deplasează în partea anterioară a cavității bucale, pe când la articularea celor tari, în partea ei posterioară; comp.: [в'ил] – [выл], [л'єр] – [лог], [р'яд] – [рад]. La articularea consoanelor moi, cu mișcarea limbii înainte, spre palatul gurii (palat < lat. palātum) are loc palatalizarea”²⁴⁸.

Prin rostirea palatalizată a dentalelor rusești în manieră basarabeană, acestea, am putea zice, au suferit cea de-a patra palatalizare.

Foneticienii ruși atenționează și asupra modului de articulare a dentalelor [t] și [d]. La rostirea dentalelor tari, faza de pronunție a lor se termină cu o ocluzie bine distinctă. La rostirea dentalelor moi (palatalizate), organele aparatului fonator de deschid mai lent, ca la pronunția africatelor: [ц'ебя – тебя], [дз'евочка – девочка]. Nivelul acestei „africatizări” poate fi diferit:

²⁴⁵Profesorul bălțean, dl Valeriu Capcelea, nu este filolog, ci filosof, de aceea a preluat cuvintele amintite așa cum sunt pronunțate în arealul basarabean, adică rostite cu dentalele [d] și [t] palatalizate: nu *дядя* și *тетя*, ca în limba rusă literară, ci *gheaghea, chiochea*.

²⁴⁶I. Druță ar fi putut scrie *chicură*, dar el nu-și permite să coboare la nivelul personajelor sale din popor, care palatalizează.

²⁴⁷DEX, 1998, p. 965.

²⁴⁸Касаткин, 2006, с. 42.

unii pronunță dentala mai aproape de africată, alții invers. Trebuie să avem însă în vedere că „țecăitul” excesiv caracterizează pronunția neliterară²⁴⁹.

La ora actuală, chiar dacă are un guvern liberal-democratic, Republica Moldova este singurul stat ex-sovietic în care minoritățile etnice neruse (ucraineni, găgăuzi, bulgari, evrei, parțial țigani) sunt supuse continuu unui proces de rusificare prin menținerea învățământului public pentru acestea, în mare parte, doar în limba rusă. Noțiunea de rusofon/rusolingv, inventată de propaganda sovietică, a fost și rămâne un eufemism pentru tot ce înseamnă etnic alofon. Minoritățile etnice neruse au fost decupate întotdeauna din ansamblul corpului nostru social și aliniate sau subordonate minorității ruse, în contrabalanță lingvistică față de majoritatea etnică română. Lingvistic și cultural vorbind, ucrainenii, găgăuzii și bulgarii, dar și mulți băștinași care și-au făcut studiile în limba rusă, au fost și rămân un fel de „auxilia”²⁵⁰ ale comunității etnice rusești, preluând până și felul de a articula consoanele dentale *d* și *t*.

Anume acest mod de articulare a consoanelor dentale caracterizează, adesea, limbajul tineretului studios de la liceele și instituțiile de învățământ superior din Republica Moldova, care, nu este secret, în pauzele dintre ore, vorbesc rusește, transpunând în limba maternă felul de a articula dentalele după modelul rusec. Palatalizează, vizibil, juristul Partidului Comuniștilor Sergiu Sârbu, președintele CEC Iurie Cegan și foarte mulți alți conaționali de-ai noștri, care au preluat modul de articulație rusec. La rubrica „Publicitate” a postului „Jurnal TV”, de după cadru, se aude vocea unui băiețandru, care, de mic, adică parcă neinfluențat de pronunția rusească, deja palatalizează: „Pentru că dacă fiecare *dzin* noi ar zâmbi *dze* două ori mai *dzes*...”

„Influența limbii ruse s-a răsfrânt asupra limbii române, care și-a pierdut apanajul latin original și a suportat influențele parazitare, cum ar fi împrumuturile improprii, ortoepia palatalizată străină auzului românesc”²⁵¹. De aceea, ține de datoria noastră, a tuturor, ca în procesul de însușire a limbii române și de cultivare a ei, să-i debarasăm pe vorbitorii ei de fenomenul palatalizării, care nu este caracteristic limbii române literare.

Artiștii cuvântului folosesc fenomenul palatalizării pentru a reda coloritul limbajului basarabean. Astfel, o emisiune televizată cu Seva (Vsevolod Cernei) și Bogdan (Dascal) are genericul „Las’ că-i ghini”.

Lingvistul Valentin Mândăcanu povestea, pe paginile hebdomadărului „Literatura și Arta”, despre un mancurt de la Mihăileni, care, vroind să devină „nacialnic”, a strigat, într-o seară, la club, cât îl țineau bojocii, într-o rusească pocită, palatalizând: „Chișa, bre!!!”, adică *тише* „liniște”.

²⁴⁹Матусевич, 1976, p. 134.

²⁵⁰Romanii numeau *auxilia* unitățile militare pe teritoriul Imperiului, alcătuite din băștinași.

²⁵¹Guțu, p. 6.

Profesorul Eugeniu Coșeriu, vorbind cu drag despre particularitățile graiului moldovenesc, semnaleză că „e foarte interesant să vezi că în graiul nostru moldovenesc există diferența dintre *dz* și *z*: ...*dzamă* și *pază*. Iar arunci când vreau să vorbesc ca între noi și ca la noi acasă, atunci nu mă tem că îmi vor spune că ești basarabean și nu știi bine românește, nu mă sfiesc atunci să spun «Îi ghini și așa!»²⁵².

Referințe bibliografice

- BEREJAN, Silviu. *Itinerar sociolingvistic*. Chișinău, 2007 [=Berejan, 2007].
- CANTEMIR, Dimitrie. *Descrierea Moldovei*. Chișinău: Litera, 1997 [=Cantemir, 1997].
- CANTEMIR, Dimitrie. *Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea*. București: Miner-va, 1990 [=Cantemir, 1990].
- CAPCELEA, Valeriu. *Tradițiile naționale*. Chișinău: Evrica, 1998 [=Capcelea, 1998].
- CONSTANTINESCU-DOBRIDOR, Gheorghe. *Dicționar de termeni lingvistici*. București: Teora, 1998 [=Constantinescu-Dobridor, 1998].
- COȘERIU, Eugeniu, *Universul din scoică*. Interviu realizat de Gheorghe Popa, Nicolae Leahu, Maria Șleahțișchi. Chișinău: Știința, 2007 [=Coșeriu, 2007].
- CREANGĂ, Ion. *Opere*. Vol. I. Chișinău: Literatura artistică, 1989 [=Creangă, 1989a].
- CREANGĂ, Ion. *Opere*. Vol. II. Chișinău: Literatura artistică, 1989 [=Creangă, 1989b].
- DEX, *Univers Enciclopedic*. Ediția a II-a. București, 1998 [=DEX, 1998].
- GUȚU, Ana, *Despre controversata problemă a limbii și identității în Republica Moldova* [=Guțu].
- IVĂNESCU, George. *Probleme capitale ale vechii române literare*. Vol. XI-XII. Iași, 1948 [=Ivănescu, 1948].
- PAVEL, Vasile. *Limba română și graiurile ei teritoriale (Cu referire la denumirea corectă a limbii românilor de la est de Prut) //Revistă de Lingvistică și Știință Literară*. Nr. 5, 1995. P. 60-63 [=Pavel, 1995].
- PETROVICI, Emil. *Limba lui D. Cantemir*. București, 1958 [=Petrovici, 1958].
- ROSETTI, Alexandru, CAZACU, Boris, ONU, Liviu. *Istoria limbii române literare, II. De la origini până la începutul secolului al XVIII-lea*. București: Editura Științifică, 1971 [=Rosetti et alii, 1971].
- ROSETTI, Alexandru. *Despre consoanele palatalizate și consoanele muiate*, 1955 [=Rosetti, 1955].
- КАСАТКИН, Л. Л. *Современный русский язык. Фонетика*. Москва: Изд-во „Академия”, 2006 [=Касаткин, 2006].
- КОЛЕСОВ, В. В. *Историческая грамматика русского языка*. Санкт-Петербург: Изд-во „Русский мир”, 2008 [=Колесов, 2008].
- МАТУСЕВИЧ, М. И. *Современный русский язык. Фонетика*. Москва: Изд-во „Просвещение”, 1976 [=Матусевич, 1976].

²⁵²Coșeriu, 2007, p. 53.